

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.017>
УДК 811.161.2'367

І.А. САМОЙЛОВА, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики
Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: iysamojlova@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4253-0080>

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ЧИННИКИ АКТИВНОСТІ ВОКАТИВА В СУЧАСНОМУ МОВОВЖИТКУ

*У статті досліджено проблему подання іменників на позначення емоцій у формі кличного відмінка у тлумачному словникові української мови активного типу. Простежено функціонування форм вокатива лексем **радість, гнів, доброта, насолода** на матеріалі Генерального регіонально анотованого корпусу української мови. Запропоновано відображати у статтях цього словника функції зазначених лексем у формі кличного відмінка однини.*

Ключові слова: тлумачний словник активного типу, іменник, вокатив, кличний відмінок, назва емоції, звертання.

В останні десятиріччя особливої значущості набуває створення тлумачних лексикографічних праць активного типу. Однією з основних засад саме активного словника є представлення майбутньому користувачеві поглибленої інформації про функціонування окремих слів, сполучень слів різного зв'язку, стійких сполучень слів, відомостей про семантичні, граматичні, прагматичні особливості. Як зазначав О.О. Тараненко, такий словник має ґрунтуватися на поєднанні системного принципу подання матеріалу з докладними граматичною, сполучувальною, словотвірною, стилістичною та іншими характеристиками (Тараненко, 2007, с. 14).

Над таким тлумачним словником української мови нині працює колектив відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінг-

Цитування: Самойлова І.А. (2026). Комунікативно-прагматичні чинники активності вокатива в сучасному мововжитку. *Українська мова*, 1 (97), 17–36. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.017>

© Видавць ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

вістики Інституту української мови НАН України (керівник теми — завідувач відділу д. філол. н., проф. Є.А. Карпіловська). Під час роботи над словником авторський колектив аналізує контекстне вживання тих чи тих одиниць, їхні сполучувальні, граматичні, прагматичні та інші властивості на широкій емпіричній базі, залучаючи сучасні літературні джерела, факти мови друкованих та онлайн-медіа, творчість видатних представників української літератури й культури попередніх сторіч. Опубліковано низку розвідок щодо варіантів опису мовних одиниць у словникових статтях (див., напр.: Карпіловська, 2023; Кислюк, 2023; Козирева, 2023; Мовчун, 2023; Сніжко, 2022; Тищенко, 2024).

Згідно із засадами укладання тлумачного словника активного типу в ньому передбачено удокладнення граматичної характеристики реєстрових слів, зокрема наведення повнішої відмінкової парадигми іменників порівняно з опублікованими академічними тлумачними словниками — «Словником української мови» в 11 т. (далі — СУМ), «Словником української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2 кн.» (далі — СУМД), «Словником української мови» у 20 т. (на сьогодні опубліковано томи 1—15 (А — п'ять); далі — СУМ-20) і однотомним «Словником української мови» за ред. В.В. Жайворонка (далі — СУМЖ). У них до відмінюваних іменників зафіксовано флексію родового відмінка однини або множини слів, що вживають тільки у множині. У СУМЖ розширено наведення відмінкової парадигми. Як зазначено у вступній частині до словника, у складних випадках подано розгорнуту парадигму відмінювання, зважаючи на варіантність закінчень, чергування приголосних, наявність випадних голосних, зміни місця наголосу та ін. (СУМЖ, с. 4—5). У граматичній характеристиці реєстрових слів можуть бути репрезентовані флексії давального, знахідного, орудного, місцевого відмінків. До того ж у деяких статтях на іменники — назви істот до граматичної інформації додано й закінчення кличного відмінка, напр.: **бабій**, *я, ор. в. ём, кл. в. ію* (СУМЖ, с. 36), **бідняк**, *а, кл. в. яче* (СУМЖ, с. 58), **богати́р**, *я, ор. в. ём, кл. в. ірю* (СУМЖ, с. 65), **горба́нь**, *я, ор. в. ём, кл. в. а́ню* (СУМЖ, с. 198), **дігтя́р і дьогтя́р**, *а, ор. в. ём, кл. в. я́ре* (СУМЖ, с. 232), **не́нька**, *и, дав. і місц. в. ньці, кл. в. нько* (СУМЖ, с. 630), **фарбува́льник**, *а, кл. в. у і фарба́р*, *я, ор. в. ём, кл. в. а́рю* (СУМЖ, с. 1216). Зазначимо, що флексії кличного відмінка зафіксовані не тільки в граматичній інформації після реєстрового слова, а й після похідних іменників у гнізді, адже матеріал у СУМЖ розташований за алфавітно-гніздовим принципом. Так, у словниковій статті **дід** до похідних лексем **діду́сь** і **діду́ньо** наведено закінчення кличного відмінка: *у́сю і у́ню* (СУМЖ, с. 232), у статті **та́то** похідні лексеми **тата́нь**, **тата́ньо** і **тата́сь**, **тата́сьо** супроводжено флексіями *у́ню* і *у́сю* (СУМЖ, с. 1138). Узагалі в цьому словнику вибірково, зважаючи на труднощі під час зміни форми слова, наведено флексії кличного відмінка.

На думку дослідників (Космеда, 2000; Ясакова, 2019), у тлумачному словнику активного типу з огляду на його призначення та завдання важливим є відображення комунікативно-прагматичної властивості слова — здатності виконувати функцію звертання. Як відомо, основними ре-

презентантами такої функції є іменники у формі кличного відмінка. У чинному «Українському правописі» наведено форми кличного відмінка для всіх іменників: іменники першої відміни мають закінчення **-о, -е, -є, -ю**, іменники другої відміни — закінчення **-у (-ю), -е**, іменники третьої відміни і деякі іменники четвертої відміни — закінчення **-е** (УП, с. 109, 123, 129, 131). Іменники середнього роду в однині та всі іменники у множині у кличному відмінку мають такі самі флексії, як і закінчення цих слів у називному відмінку. Функції кличного відмінка як сьомого компонента відмінкової парадигми, його флексійний набір вивчали І.Р. Вихованець (Вихованець, 1987), К.Г. Городенська (Городенська, 1991), А.П. Загнітко (Загнітко, 2001), М.С. Скаб (Скаб, 2002) та інші дослідники. Історію становлення вокатива в українській мові, утвердження його відмінкового характеру з'ясував М.С. Скаб, проаналізувавши праці О.П. Павловського, І.П. Ужевича, О.О. Потебні, П.Ф. Залозного, І.С. Нечуя-Левицького, В.І. Сімовича, М.К. Грунського і Л. Білозора, Є.К. Тимченка (Скаб, 2002, с. 96—100). Вивченню вокативних форм слів на матеріалі джерел різних функціональних стилів присвятили свої розвідки М.О. Голіченко (Голіченко, 2018), Н.О. Данилюк (Данилюк, 2011), С.І. Єрмоленко (Єрмоленко, 2019), К.І. Кучмак (Кучмак, 2022), Ю.Л. Старовойт (Старовойт, 2015), О.М. Турчак (Турчак, 2020), О.Д. Ципердюк (Ципердюк, 2020) та ін.

Зазначимо, що у статтях СУМа вокативні форми іменників відбито в ілюстративній зоні, по-перше, до реєстрових слів, по-друге, до підзначень лексико-семантичних варіантів або, щоправда рідше, до окремих лексико-семантичних варіантів, у яких подано вказівку чи на здатність реєстрового слова виконувати функцію звертання, чи на здатність виконувати функцію вигуку, супроводжуючи семантику граматичною позначкою у *знач. виг.* (у значенні вигуку). Так, до реєстрового слова **дитиночка** із зафіксованим значенням 'зменш.-пестл. до **дитинка**' додано ілюстрацію: [Людомир:] *Хай буде так, дитиночко ласкава, Мов сонечко, ти сяєш на землі...* (П. Кочура) (СУМ II, с. 288); до реєстрового слова **дитинчатко** зі значенням 'зменш.-пестл. до **дитинча**' — ілюстрацію: *Моє дитинчатко хороше! Зростає, веселися, живи!* (М. Бажан) (там само). У словниковій статті **лихо** подано підзначення '// у знач. виг. Уживається для вираження горя, нещастя і т. ін.': *Ох лихо ж моє! Хоч би він одвернувся, хоч би не дивився на мене!* (Панас Мирний) (СУМ IV, с. 496); у статті **горе** виокремлено підзначення '// у знач. виг. Уживається при вираженні душевних страждань, викликаних бідою, лихом і т. ін.': *Похита [мати] тихо головою: Ой горе, горе! І знов упаде на заломлені руки* (А. Головка) (СУМ II, с. 128).

У статтях тлумачного словника активного типу передбачено відображати здатність реєстрових слів виконувати функцію звертання і функцію вигуку в семантичній, граматичній, ілюстративній зонах. Як зазначала Є.А. Карпіловська, у лексикографічній праці «послідовно подаємо для назв істот і найпоширеніших в образному, поетичному вживанні іменників — назв неістот форми кличного відмінка однини: *земля* — *зёмле*, *читач* — *читачу*, *ніч* — *но́че*» (Карпіловська, 2023, с. 415).

Проблему становить презентація у словникових статтях форм вокатива саме лексем — назв неістот. Адже насамперед варто з'ясувати, чи реально такі форми тих чи тих слів можуть функціонувати в сучасній українській літературній мові, у текстах яких стилів, у якій кількості.

Метою розвідки є спроба продемонструвати розширення функціональної сфери вживання лексем — назв емоцій *радість, гнів, доброта і насолода*, проаналізувати їхню здатність виконувати синтаксичну функцію з подальшою перспективою відображення цієї функції у тлумачному словникові активного типу. І.Р. Вихованець наголошував, що звертання, відбиваючи емоційно-вольову сферу мовця, здебільшого поєднує дві функції: апелятивну й експресивну. У розмовно-побутовій та художній мові воно виражає не тільки звернення до адресата, а й ставлення мовця до нього (Вихованець, 2007, с. 208).

У лінгвістиці про потребу вивчення лексики емоцій як невіддільного складника мовних явищ свідчать праці останніх десятиріч, зокрема: О.Г. Гірняка (Гірняк, 2019), Н.П. Дарчук (Дарчук, 2025), О.О. Залужної і Д.О. Колісник (Залужна, Колісник, 2024), Т.А. Космеда (Космеда, 2000), Т.А. Космеда і О.В. Халіман (Космеда, Халіман, 2011), Л.І. Ніколаєнко (Ніколаєнко, 2016; Ніколаєнко, 2021), П.О. Селігея (Селігей, 2001), В.Д. Сліпецької (Сліпецька, 2015; Сліпецька, 2016), К.М. Шах і Л.М. Коваль (Шах, Коваль, 2021), В.М. Бріцина, К.В. Рахіліної, Т.І. Резнікової і Г.М. Яворської (Брицин, Рахилина, Резникова, Яворская, 2009) та ін.

На думку О.О. Залужної і Д.О. Колісник, визнання наприкінці ХХ ст. значущості емоційного компонента в мові сприяло формуванню окремої дисципліни — лінгвістики емоцій (лінгвоемоціології) (Залужна, Колісник, 2024, с. 229).

П.О. Селігей обґрунтував із погляду етимології можливість опису мовної картини світу через внутрішню форму слова і в такий спосіб дослідив іменникові, прикметникові, дієслівні назви емоцій (Селігей, 2001). Послугуючись семантичними мотиваціями, він описав, наприклад, іменники на позначення емоцій: *огида, інтерес, подив, щастя, боязь* (там само, с. 26), *журба, скруха, кохання* (там само, с. 27), *презирство, зглядь* «повага», *насолода* (там само, с. 28), *ярість* «сильний гнів» (там само, с. 28—29), *горе* (там само, с. 29).

Т.А. Космеда простежила формування поняття оцінки в історичному аспекті від давньоукраїнської філософії, в основі якої лежать найважливіші положення давньогрецької філософії (Космеда, 2000, с. 30). Вона зазначила, що з XV ст. починається новий етап у духовному житті України і, зокрема, звернула увагу на праці представника філософської думки І. Вишенського, його міркування щодо емоцій і почуттів, виділення ним емоцій *бажання, кохання, відрази, радості й горя*: «Вишенський визначає *добре* і *погане* через модус бажання й відрази і надає їм статус властивостей об'єкта» (там само, с. 43).

Н.П. Дарчук із залученням інформаційних комп'ютерних технологій проаналізувала лексику емоцій. Вона порушила питання про розроблення лінгвістичного і програмного забезпечення автоматичного створення лекси-

кону (асоціатів емоцій) для розпізнавання емоцій та виявлення емоційного забарвлення будь-якого писемного тексту (Дарчук, 2025, с. 54). Схарактеризувала прикладне значення досліджень емоційної мови: у юридичній лінгвістиці, медичній практиці, допомагаючи людям із розладами, пов'язаними з виявом емоцій, для кращого розуміння настроїв людей під час опитувань громадської думки та моніторингу соціальних мереж, під час автоматичного опрацювання відгуків людей із приводу різних подій, процесів, явищ тощо, а також у створенні роботів-помічників (там само, с. 53—54). Н.П. Дарчук, спираючись на класифікації емоцій провідних американських психологів П. Екмана (виділив шість базових емоцій: *гнів, страх, відраза* (у дослідженнях також фігурує номінація-еквівалент *огіда*), *подив* (так само використовують еквівалент *здивування*), *сум і радість*), Р. Плутчика (виокремив вісім базових емоцій: *радість, сум, довіра, здивування, страх, гнів, передбачення і відраза*), К. Ізарда (зарахував до первинних десять емоцій: *гнів, презирство, відраза, горе-страждання, страх, провина, інтерес, радість, сором і подив*) та В. Паррота (виокремив шість первинних емоцій: *любов, сум, радість, гнів, здивування і страх*), визначила завдання створити систему з обчислюваних емоціогенів для автоматичного опрацювання українськомовного тексту, зокрема для автоматичного аналізу емоційного забарвлення тексту, психолінгвістичних, психологічних, соціолінгвістичних досліджень (там само, с. 57). Вона зазначила про наявність лексики емоцій для чеської мови, що, правда, з обмеженим реєстром, докладно схарактеризувала лексикон емоцій англійської мови (там само, с. 58—62). Дослідниця наголосила на тому, що в запропонованій розвідці на матеріалі української мови вона послуговується номінацією «емоціогени», тобто словами, що асоціюються з емоціями, за допомогою яких розпізнаються емоції. Наведемо деякі дані з розвідки, отримані на підставі текстів політичного дискурсу (дописів в інтернеті, записів новинних стрічок, статей в інтернет-виданнях різних регіонів України, коментарів до політичних публікацій тощо). Так, емоція *радість* репрезентована 600 емоціогенами (*романтика, опера, хвилювання*), емоція *гнів* — 825 емоціогенами (*цензор, наклеп*), емоція *страх* — 1154 емоціогенами (*туга, молитися, висота*), емоція *довіра* — 1114 емоціогенами (*одружуватися, героїзм, доброта*) (там само, с. 63).

Зауважимо, що дослідники з психології, фізіології, філософії приділяють прискіпливу увагу згаданим вище класифікаціям емоцій П. Екмана, Р. Плутчика та К. Ізарда. Автори підручника «Психологія емоцій та почуттів» за ред. О.М. Цільмак наводять їх серед 15 класифікацій українських і зарубіжних психологів, починаючи з поділу емоцій В. Макдауголла в 1926 році та закінчуючи поділом емоцій, запропонованим І.М. Грицюк у 2022 році, наголошуючи на різноманітності видів емоцій залежно від критеріїв та на розбіжності щодо їхньої природи та кількості (Цільмак, 2024, с. 33—34).

У деяких лінгвістичних дослідженнях (Дарчук, 2025; Шах, Коваль, 2021) лексику, яка відображає емоції особистості, поділяють переважно на лексику емоцій і емоційну лексику. До першої групи належать слова, що безпосередньо називають емоції, виконують пряму (номінативну)

функцію. Друга група — емоційно забарвлені слова, що виконують експресивну, прагматичну функцію.

У нашій розвідці увагу зацентовано на здатності базових лексем— назв *радість* і *гнів* та лексем-назв так званих вторинних емоцій *доброта* і *насолюда* виконувати апелятивну функцію. Аналіз слів сфокусовано на їх функціонуванні в різностильових текстах, на сполучувальних можливостях, контекстному оточенні, кількісних показниках, порівнянні дефініцій у словниках різних типів. Загалом методика дослідження спрямована на пошук оновлених (доповнених, удокладнених) форм побудови семантичної, граматичної та ілюстративної зон у структурі словникової статті і на лексикографічне моделювання самої статті. Джерелами дослідження слугували: академічні тлумачні словники загальноновживаної мови СУМ, СУМ-20, СУМЖ, спеціальні термінологічні словники «Психологічна енциклопедія» (далі — ПЕ), «Словник емоцій та почуттів» (далі — СЕП), «Словник для навчальної дисципліни “Загальна психологія”» О.В. Квас і Г.Р. Бандури (далі — СЗП), «Словник психологічних термінів» (далі — СПТ), «Словник психолого-педагогічних термінів і понять» Ю.В. Бугана і В.І. Уруського (далі — СПТП), «Сучасний словник з етики» М.Г. Тофтула (далі — ССЕ), розділ «Термінологічний словник» у праці «Основи педагогіки та психології» Л.А. Мацко і М.Д. Прищака (далі — ТС), версії 19 і 19А Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (далі — ГРАК, співкерівник проєкту — М.О. Шведова), у якому подано приклади використання назв емоцій не тільки у прямій, номінативній, функції (у прототиповому значенні), а й у функції звертання. О.М. Тищенко наголошувала, що під час створення словника активного типу доцільно застосовувати широку верифікаційну джерельну базу — словники, друковану літературу, корпусні дані, інтернет-ресурси (Тищенко, 2024, с. 20).

Функціонування лексем — назв емоцій, їхню семантизацію, здатність виконувати синтаксичну функцію простежено за такою схемою: 1) дефініції в термінологічних словниках; 2) тлумачення значення у словниках загальноновживаної української мови; 3) опис на основі цитатного матеріалу ГРАКу. Про опис лексики на позначення емоцій через аналіз словникових дефініцій, як один із традиційних підходів до вивчення семантики такої групи, зазначала Л.І. Ніколаєнко (Ніколаєнко, 2016, с. 50).

Лексема-назва *радість*

1. Дефініції в термінологічних словниках: «Це психологічний термін, який описує позитивне становище або емоційний досвід, пов'язаний зі щастям, задоволенням і задоволенням від життя» (ПЕ); «Почуття задоволення, втіха, приємність» (СЕП); «Переживання великого душевного задоволення» (СЗП, с. 71); «Емоція, психічний стан підвищеної, позитивно забарвленої емоційної піднесеності» (СПТ); «(gladness) — емоція, психічний стан підвищеної, позитивно забарвленої емоційної піднесеності» (ТС, с. 147).

2. Тлумачення значення у словниках загальноновживаної української мови: «1. Почуття задоволення, втіха, приємність. 2. Особа, предмет, подія і т. ін., що викликають радісні почуття, тішать; // Приємна, втішна звістка;

// Лагідне, ніжне звертання до кого-небудь» (СУМ VIII, с. 436); «1. Відчуття душевного задоволення і пов'язане із ним приємне почуття; втіха. 2. Особа, предмет, подія і т. ін., що викликають таке почуття» (СУМЖ, с. 945).

3. Опис на основі матеріалу ГРАКУ.

У ГРАКУ подано близько 300 прикладів слововживань вокативної форми *радо́сте* в текстах художнього, наукового, публіцистичного, конфесійного, епістолярного стилів української мови. Письменники XIX — початку XX ст. активно послуговуються цією вокативною формою, напр.: *Моя люба, моя дорога кралечко! Моя втіхо, моя **радо́сте!** Коли то настане той час, що ти справді моєю будеш!* (В. Мова, *Старе гніздо й молоді птахи*, 1968); — *Ех, дівчино моя, **радо́сте** моя! Видужав я! Чуєш?* (Л. Пахаревський, *Сентиментальне оповідання*, 1913); *На обрії рисується велетенський віл у ярмі, за ним вічний його погонич — чоловік. І привіт тобі, вечірня **радо́сте** по праці, жінко! Рожева свічечко погонича, його веселе зітхнення на зорі!* (Катря Гриневичева, *Непоборні*, 2004). Зразками використання вокатива *радо́сте* в мові сучасних текстів слугують такі цитати: а) із художньої літератури: — *Ми поїдемо святкувати в Сушино, — з усміхом повідомила чоловікові. — На жаль, моя **радо́сте**, я не зможу: за годину-дві звечоріє... Тож вибач, серденько... — після тих слів знайо́ме зрадливе відчуття самотності холодом заповзло в груди Коморовської* (Т. Пахомова, *Таємниця галицького Версалю*, 2017); б) із перекладної художньої літератури: *Та тільки подих я весни зачую, Як скину в мить одну важкі окови. Вгадаю здобич у гіллі густому Й — о **радо́сте!** — за крильце уполюю!* (Е. Т. А. Гофман, *Життєва філософія кота Мура*, перекл. з нім. Є. Попович, 2003); — *Цікаво, чи вміє вона думати? Мавпочко, моя **радо́сте**, ти вмієш думати? Проте мавпочка тільки підняла свою крихітну лапку і почухала голову* (Ф. Бернет, *Маленька принцеса*, перекл. з англ. В. Левицька, 2013); в) із наукової літератури (у другій ілюстрації вокативну форму вживано у вкрапленні — фрагменті з релігійного тексту): *Іменники 3-ї відміни в кличному відмінку закінчуються на -е: **радо́сте**, юно́сте, змінно́сте, Любо́ве, Ніне́ле, Аделе* (О. Пономарів, *Культура слова: мовностилістичні поради*, 1999); *Саме пошанування Богородичного омофора подано у приспіві до ікосів акафіста Покрові Богоматері: «Радуйся, **Радо́сте** наша, покрий нас от всякого зла честним Твоїм омофором»* (А. Ціпко, *Гносео-естетична специфікація давньоукраїнської словесності*); г) із публіцистичних текстів (зокрема й інтернет-видань): *Тому після західноукраїнської п'ятірки (Чернівець, Фран, Тернопіль, Луцьк і — о **радо́сте!** — довга ніч поезії й музики на Львівському форумі!) необхідно зробити паузу, цезуру, видихнути і знову вдихнути. Й тоді — східноукраїнська трійка* (Інтернет-газета «Репортер», 2015); г) із джерел конфесійного стилю: *Царице моя Преблагая, надіє моя Богородице, заступнице сиріт і подорожніх пристановище, скорботних **радо́сте**, ображених покровительнице, бачачи мою біду, бачачи мою скорботу, помози мені, як немічному, покермуй мною як подорожнім* (Акафістник УПЦ КП, 2011); д) з епістолярної літератури: *У тій книжці був такий образ, як я бачив його в ріці: Великан і дрібонькі хлопці коло нього... **Радо́сте** моя, житє [життє] моє! Я почув у собі силу велику і пішов шукати великана. І найшов. Але спить він, спить,*

все спить. Не хоче кинути ні рукою, ні ногою. Не хоче встати сила народна; не хоче затопити сіл і міст і піль (В. Стефаник, Лист до В. Морачевського від 25.II.1896. Сайт «Збруч»).

Значна кількість ілюстрацій з вокативною формою *радосте* у ГРАКу підтверджує доцільність наведення у словниковій статті **радість** у другому значенні «особа, предмет, подія і т. ін., що викликають радісні почуття, тішать» підзначення «лагідне, ніжне звертання до кого-небудь», проілюстроване цитатою з листування М. Коцюбинського: «*Спасибі тобі, моя ти **радосте**, доленька моя хороша!*». Уже на час публікації VIII тому СУМа 1977 року укладачі мали фактичний матеріал достатнього обсягу, що посприяло виокремленню переносного другого значення слова *радість* та підзначення з апелятивною функцією. Зазначимо, що в комунікативно-прагматичному аспекті щодо таких випадків у семантиці Т.А. Космеда запропонувала виділяти на лексико-семантичному рівні «нульове» денотативно-сигніфікативне значення, якого «лексема набуває в певній синтаксичній позиції (звертання) або при переході слова з однієї частини мови (основної) в іншу (вигук)» (Космеда, 2000, с. 189). Вона обґрунтувала це тим, що у процесі функціонування слова в його семантичній структурі може відбуватися повна нейтралізація денотативно-сигніфікативного компонента (виникає «нульове» денотативно-сигніфікативне значення) або актуалізація одного зі значень (прагматичного, денотативного, сигніфікативного) з одночасною нейтралізацією іншого значення (там само, с. 195).

На матеріалі корпусних цитат зі словом-назвою *радість* спостережено, що вокативом *радосте* називають жінок (незалежно від їхнього віку), дівчат, а також тваринок (у цитаті з твору Ф. Бернет «Маленька принцеса» — мавпочку). У джерелах конфесійного стилю вокатив *радосте* набуває відповідно стилістичного відтінку сакральності, оскільки слугує для йменування Бога Отця та Богородиці.

Водночас вокативною формою *радосте* послуговуються, звертаючись до неістот, наприклад *ріки, слова, італійської провінції Сорії в Італії*, у таких поетичних контекстах: *Дніпрова **радосте** моя, моя і рано... Для мене ліки ти від болю та образ* (О. Дмитренко, Дрімає мій народ. Літературна Україна, 1999); *Як із вогнем — не гратися зі словом Мене учили мудрі гранослови, Чия й тепер мені сія свіча. Печаль моя і **радосте** моя, Зрадливице моя й моя свята любове, О слово, знаєм лише ти та я, Як важко бути нам самим собою* (А. Мойсієнко, Я полем йду. Торкаю сонця віть, 1991); *Твоїм полям камінним сниться дощ і грім, зеленої землі пахуче диво, Соріє чиста, **радосте** й снаго* (А. Мачадо, Сонети, перекл. з ісп. Д. Павличко. Всесвіт, 1975, № 9).

У цитатах переважають конструкції зі звертанням, до складу яких, крім вокатива *радосте*, можуть входити узгоджені означення (*єдина, правдива, осяйна, неподільна, блаженна, небесна, сердечна, моя, наша* та ін.), неузгоджені означення (*скорботних, ченців, всього світу, боголюбивих душ, буття*). З-поміж усіх слів, які супроводжують вокативну форму у звертанні, найчастіше натрапляємо на присвійний займенник *моя* в препозиції чи постпозиції до вокатива, що підсилює почуття належності чи особливого зв'язку.

В ілюстраціях засвідчено вживання слова-назви *радість* у функції вигуку: *Перепочивши, він тихесенько, ледь відчутно просунувся вперед. Вишло. О радосте! Він видихнув повітря, спробував ще* (О. Бердник, Покривало Ізиди, 1988); *Та вже ні пристрастю, ані кривавим боєм, Ні працею — чуття не поновить моє. Серед філософів — іронію плекати, Не вірити собі — о, радосте терпка!* (Ш. Герен, Розніжений Шеньє, Вергілію могутній..., перекл. з фр. М. Зеров, 1966). Таку саму функцію назва *радість* реалізує у вище наведених ілюстраціях із твору Е.Т.А. Гофмана «Життєва філософія kota Мура», інтернет-газети «Репортер». Показово, що вокатив *радосте* автори поєднують із препозитивним первинним вигуком *о*, що підсилює вираження емоційного стану піднесення, захоплення.

Спостережено також використання вокатива «у позиції автономного речення», яку можуть поширювати «прикметники, займенникові прикметники, дієприкметники» (Скаб, 2022, с. 181—182), напр.: *О невситима радосте відіння й пізнання!; — Сину мій! Радосте моя! Втіхо моя!; О Радосте! О Втіхо! Ти була?; Петре! Радосте! Життя моє!*

Отже, аналіз уживання вокативної форми назви емоції *радість* підтверджує активність її функціонування в сучасній українській мові. Спираючись на дефініції в наведених вище термінологічних словниках, семантику слова *радість* у статті словника активного типу можна удокладнити, що це не просто «почуття задоволення, втіха, приємність», а «почуття великого душевного задоволення; психічний стан підвищеного емоційного піднесення»¹. І оформлення семантичної зони другого лексико-семантичного варіанта «особа, предмет, подія і т. ін., що викликають радісні почуття, тішать» (СУМ VIII, с. 436) можна доповнити підзначенням із наведенням функції: // у знач. виг. Уживається для вираження захоплення, піднесення. Відповідно у граматичній зоні подаємо закінчення іменника *радість* у кличному відмінку: *радість, -дості, ор. -дістю, кл. -досте*.

Лексема-назва *гнів*

1. Дефініції в термінологічних словниках:

«Одна з найсильніших та найпоширеніших емоцій, яка впливає на нас у різних обставинах. Цей психологічний термін описує стан, коли виникає почуття злості, роздратування або незадоволення» (ПЕ); «Почуття обурення, роздратування у відповідь на зло (образу, несправедливість), заподіяне людині, її близьким, або спрямоване проти того, що людина вважає для себе особливо цінним» (СЕП); «Переживання сильного обурення» (СЗП, с. 18); «Психічний стан людини, фізіологічним механізмом якого є домінування процесів збудження в корі головного мозку, викликаних певними негативними подразниками» (СПТ); «Почуття, що виявляється в бурхливій реакції людини на нанесену їй (або однодумцям, співвітчизникам) образу, заподіяний біль тощо» (ССЕ, с. 98); «(anger) — психічний стан людини, фізіологічним механізмом якого є домінування процесів збудження в корі головного мозку, викликаних певними негативними подразниками» (ТС, с. 130).

¹ Тут і далі запропоновано власні версії матеріалів нового тлумачного словника активного типу української мови XXI ст. в 4 томах.

2. Глумачення значення у словниках загальнонавчальної української мови: «Почуття сильного обурення; стан нервового збудження, роздратування» (СУМ II, с. 94); «Почуття сильного роздратування, обурення» (СУМЖ, с. 193); «Почуття сильного обурення, стан нервового збудження, роздратування» (СУМ-20 3, с. 640).

3. Опис на основі матеріалу ГРАКУ.

На вокативну форму *гніве* натрапляємо в п'яти ілюстраціях із ГРАКУ. У статті У. Мішук «“Щоб на чолі народу світився знак і від мого життя” (образ народу в мовотворчості М. Вінграновського)» подано цитати з вірша «Вже зеленіє синій сніг...», де це слово в кличному відмінку вжив М. Вінграновський: *Історичні реалії спонукають автора до негативно оцінних означень до лексеми народ, пор.: народ згорблений, босий, піврукій, півногий, кукурудзяний: ..Кривавсь, мій гніве, чорно, тлусто, / Кривавсь вогнем своїх щедрот / І дмухай в світ, і дмухай в людство, / В мій кукурудзяний народ!* (Культура слова, 2011, № 75). У трьох цитатах із художньої перекладної літератури: *Хотів опівати б карибські [карибські] води, а кров струмує, а сльози ллються, бо поруч зі смертю крокую гордо назустріч вихорям революцій. Гніве мій! Ти, як пума на чатах. Сумніве! Ти у серці списом* (Г. Веркерсель, Сумна пісня років. Всесвіт, 1965, № 1); *Отже, знову надію, височезну, мов гори, означає ранкова зоря в саду людини. Я тебе стримаю, гніве зеніту, зв'яжу: сіючи мир і спокій над тишею лісовою, лагідні змії скель і припливів, у мене в руках в'юняться* (Е. Арендт, ОДА VI, перекл. з нім. Л. Череватенко. Всесвіт, 1976, № 10); *О як люблю тебе, дівочий гніве, щастя Святої нагоди — моїм устам причастя* (С. Малларме, Пополудень фавна, перекл. з фр. О. Зуєвський. Сучасність, 1976, № 7—8); із перекладної науково-популярної книжки М. Схіппер «Голі чи покриті: світова історія одягання та оголення»: *У тридцятих роках шістнадцятого століття один фанатичний анабаптист бігав голим вулицями Амстердама і вигукував: «Горе, горе, горе, гніве праведний!» Життя певної частини представників цієї секти завершилося драматично* (М. Схіппер, Голі чи покриті: світова історія одягання та оголення, перекл. з нідерл. О. Смерек, 2019).

У чотирьох перших цитатах лексема *гнів* реалізує апелятивну функцію для вираження заклику виконати дію (*кривавсь, мій гніве*), захоплення (*Гніве мій! Ти, як пума на чатах*), погрози (*я тебе стримаю, гніве зеніту, зв'яжу*), прихильного ставлення (*О як люблю тебе, дівочий гніве*). У книжці М. Схіппер назву емоції вжито у функції вигуку для вираження якогось жаху, страху. Спостережено, що вокатив *гніве* може сполучатися з присвійним займенником *мій* у препозиції і постпозиції, узгодженими означеннями *праведний* і *дівочий*, неузгодженим означенням *зеніту*.

Щодо кількості слововживань у ГРАКУ, то їх поки що засвідчено небагато, але зазначимо, що будь-які корпуси української мови не встигають одномоментно фіксувати появу нових слововживань, словоформ у стрімкому розвитку лексико-фразеологічного складу мови. У мережевих ресурсах натрапляємо, наприклад, на вокатив *гніве* на сайтах із текстами релігійного змісту, на сайті «На Урок (освітній проєкт)»: *Знайди трохи часу й поміркую*

над тим, який гнів на вигляд, чим він пахне, як звучить, на що схожий... Напиши листа своєму гнівові: «Привіт, **гніве!** Мене звати... Якби ти мав колір, то був би...»; на сайті «Клуб поезії»: *О людський гніве, наглий, як вулкан, Що потрясає мирною землею! Якого ліку для глибоких ран Дістати в тебе, чисто-го душою?* та інших сайтах з віршами, українськими піснями.

Отже, оформлення семантичної зони словникової статті **гнів** зі значенням «почуття сильного обурення; стан нервового збудження, роздратування» (СУМ II, с. 94) можна доповнити двома підзначеннями з наведенням функції звертання і функції вигуку: 1) // Уживається як звертання та 2) // у знач. виг. Уживається для вираження жаху, страху. Відповідно у граматичній зоні подаємо флексію іменника *гнів* у кличному відмінку: гнів, -у, кл. -е.

Лексема-назва **доброта**

1. Дефініції в термінологічних словниках:

«Чуйне, дружнє ставлення до іншої особи; ґрунтується на доброзичливості, привітності у взаєминах» (СПТП).

2. Тлумачення значення у словниках загальноновживаної української мови: «Чутливе, дружнє ставлення до людей; // Привітність, ласка, прихильність» (СУМ II, с. 326); «Чутливе, дружнє ставлення до людей» (СУМЖ, с. 237); «Чутливе, дружнє ставлення до людей. // Привітність, ласка, прихильність» (СУМ-20 4, с. 305).

3. Опис на основі матеріалу ГРАКу.

Вокативну форму *доброто* представлено в 11 фрагментах із текстів української художньої літератури, мемуарів, перекладної літератури, конфесійного стилю, напр.: — *О, благословенне будь, — казав мій пан інструктор, — нвмируще, шляхетне, всеперетоплююче вогнем любви [любови] людське серце! Благословенна будь нефальшована і щира доброто людей низької кондуїти — єдиний скарбе, що надаєш сякої-такої вартости оцій мізерній шкаралупині, яка зветься землею!* (І. Керницький, Герой передмістя, 2012)²; *Соня і злякалася, і зрадїла, вийшовши на наше стукання в двері. Поговорила з батьками. Нас пустили. Благословенна будь, доброто цих скромних людей! Без них ми пропали б у тифозній веремії вокзалу* (М. Бажан, Спогади, т. 3, 1985); — *Прощай-же, Таїс! Иди, куди ведуть тебе могутні таємниці твоєї вдачі і долі.. Прощай, моя добродійко! Прощай доброто, що себе не усвідомлює, таємнича чесно, сластно чоловіків! Прощай, найчудовіший з образів, що природа будь-коли кидала з невідомою метою в цей облудний світ* (Анатоль Франс, Таїс, перекл. з фр. В. Підмогильний, 2017).

Більшість прикладів із вокативною формою *доброто* подано в релігійних джерелах, напр.: «..Хоч я і не є з числа святих угодників Твоїх, у яких живе Дух Святий, знаю, що грішний перед Тобою, проте Ти, безмірна **доброто**, не дивися на гріхи мої, але достойним мене зроби частки синів Твоїх». Так Йосиф преподобний помолвився і причастився Божественних Таїнств (Д. Туптало, Життя Святих Четьї Мінеї, т. VIII. Квітень, перекл. з

² Ілюстрації наводимо в такому самому оформленні, зокрема пунктуаційному, як їх зафіксовано у ГРАКу.

церковнослов'янської Вал. Шевчук, 2009); *Радуйся, праведних доброто... Радуйся, всіх християн велике втішення; радуйся, бо від усіх християнських родів ім'я твоє прославляється. Радуйся, великий Іоанне, Пророче, Предтече і Хрестителю Господній* (Акафістник УПЦ КП, 2011). Наголосимо, що, зокрема, тексти літургійного підстилю конфесійного стилю передбачають широке використання вокативів. Сакральні звертання — це переважно складники цілих експресивних конструкцій. У виявлених ілюстраціях із ГРАКу вокатив *доброто* є компонентом таких експресивних конструкцій — звертань до Бога, Богородиці, пророка, святого Іоанна Хрестителя, Миколи Чудотворця, також рівноапостольної княгині Ольги.

Як бачимо з наведених прикладів, вокативною формою *доброто* послуговуються в конструкціях сакрального змісту. Її використовують під час звертання до жінки, також коли з підвищеною емоційністю висловлюють прихильність, вдячність кому-небудь за зроблене добро, щось позитивне, за турботливе, чуйне ставлення. У всіх проаналізованих цитатах із корпусу наявні поширені вокативні конструкції: з узгодженими означеннями *щира, безмірна, премудра*, з неузгодженими означеннями *праведних, царів, цих скромних людей*, доповненою підрядною частиною речення *що себе не усвідомлює*, ускладненою узгодженими й неузгодженими означеннями.

Отже, у словникові активного типу семантичну зону статті **доброта** варто удокладнити трьома підзначеннями: «1) Лагідне, ніжне звертання до жінки; 2) Уживається як звертання для вираження вдячності, захоплення, прихильності за зроблене добро, щось позитивне; 3) Уживається як сакральне звертання». У граматичній зоні цієї словникової статті можна доповнити відмінкову парадигму флексією кличного відмінка однини: добротá, -í, кл. -рото.

Лексема-назва *насолода*

1. Дефініції в термінологічних словниках:

«Насолода може бути визначена як стан задоволення, щастя та впевненості, який виникає внаслідок приємних вражень або взаємодії з певними стимулами» (ПЕ).

2. Тлумачення значення у словниках загальноновживаної української мови: «Вищий ступінь задоволення» (СУМ V, с. 195); «Високий ступінь задоволення» (СУМЖ, с. 606); «Найвищий ступінь задоволення» (СУМ-20 9, с. 698).

3. Опис на основі матеріалу ГРАКу.

Вокативну форму *насолодо* представлено у 22 контекстах. Корпусні дані дають змогу простежити динаміку використання слова *насолода* у кличному відмінку однини від творів літератури першої половини ХХ ст.: *О, насолодо перемоги! — горять Дарчині очі. — «О, помещена зневаго, що є солодке від вас?»* (Ірина Вільде, Б'є восьма, 1936); — *Спи, насолодо великого, нема чого тобі мучитися. Кому судилося, той і переможе, і нічого тут нам не вдіяти ані сльозами, ані молитвами* (З. Тулуб, Людолови, т. 2, 1935); *Увесь мигтючи силою, він накинув на себе світлий одяг святковий та наклав сміливу голову шапкою із срібним поблиском... О насолодо, бути, нарешті, самим на весь широкий, глухий сад!* (Катря Гриневичева, Шестикрилець, 2004);

Знову брязнув кормовий лок, Володимир збіг трапом й весело обійняв Олену рукою за талію. — Ну що, серце моє, **насолодо** очей моїх, красо невимовна й чарівносте неймовірна! Кави ще одну чашку наллеш? (Р. Радутний, Важка чоловіча робота, 2012). Прикладами перекладної художньої літератури слугують ілюстрації: *Маленька чайко! ..Торкаючись води крилом, Літатимеш невтомно. Від шуму хвиль прокинуся І чую пісню моря. О **насолодо!** Запишу Мелодію стихії* (Цзоу Хофань, Маленька чайка, перекл. з кит. Я. Лисевич. Всесвіт, 1989, № 10); *О Дульсінеє Тобоська, днино моєї ночі, **насолодо** моєї муки, провіднице путів моїх, зірко моєї долі, хай небо пошле тобі талан щасливий і дасть усе, чого душа твоя бажає* (М. де Сервантес, Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі, частина 2, перекл. з ісп. А. Перепадя, 1995); *Із Фріцових грудей вирвався стогін: — Лу... **насолодо** моя, блаженство моє, де ти? Йому було несила далі читати, він згорбився в кріслі перед дорогим портретом* (Е. М. Ремарк, Мансарда мрій, перекл. з нім. Ю. Микитюк, 2016). У науково-філософському творі Тита Лукреція Кара знаний письменник, перекладач А. Содомора також використав вокатив *насолодо*: *Вникнути в суть, у причину тих явищ небесних не можуть, От і вважають, що все відбувається з божої [Божої] волі. Ти ж мені нині, близькому до світлої крайньої риси, — Довгого бігу мети, вкажи правильний шлях, Каліопо, Музо розумна, розрадо людей, **насолодо** безсмертних* (Т.Л. Кар, Про природу речей, перекл. з лат. А. Содомора, 1988).

У низці релігійних джерел, наприклад у Молитовнику УПЦ КП, Акафістнику УПЦ КП, Правильникові УПЦ КП, використано лексему *насолода* в сакральних звертаннях до Ісуса Христа: *Ісусе, **Насолодо** сердечна; Ісусе, Кріпосте тілесна; Ісусе, Світлосте душевна; Ісусе, Розуме гострий; Ісусе, Утіхо для сумління; Ісусе, Надіє певна* (Правильник УПЦ КП, 2011). У фрагменті з тексту отця Ігоря Царя про Миколу Чудотворця так звертаються до Богородиці: *Радуйся Царице, Мати Милосердя! Життя і **Насолодо** і Надіє наша Радуйся!* (о. Ігор Цар, Наш Український Миколай Чудотворець, 1997).

У наведених ілюстраціях із творів З. Тулуб, Р. Радутного, М. де Сервантеса, Е.М. Ремарка, Т.Л. Кара іменник *насолода* вжито в поширених звертаннях, у сполученні з узгодженими означеннями *моя, сердечна, неузгодженими означеннями великого, очей моїх, моєї муки, безсмертних*. Вокатив *насолодо*, використаний в ілюстраціях із творів Ірини Вільде, Катрі Гриневичевої, Цзоу Хофань, виконує функцію вигуку і виражає захоплення, радість, зачарування. В останніх трьох прикладах вокатив *насолодо* підсилено вигуком *о*.

Отже, уживання лексеми-назви *насолода* у вокативній функції доцільно відобразити в семантичній, граматичній та ілюстративній зонах словникової статті іменника **насолода**. Реалізацію цієї функції продемонструємо на змодельованій статті *насолода* активного тлумачного словника:

насолода, -и, кл. -о, ж. Найвищий рівень утіхи, щастя як позитивне душевне почуття, яке виникає після задоволення яких-н. потреб; син. блаженство, розкошування, раювання. *Одіж на ній [Тайах] лиш підкреслює довершеність жіночих форм, її обличчя блідне навіть крізь пудру.*

Вища статева насолода танка́ сходить на неї. Вона — в нестямі (Ю. Яновський, Майстер корабля, Тв., т. 2, 1983, 19); *Дівчата хуленько всідають-ся за стіл.. — Боже, яка смакота! — Ліка аж очі заплющила від насолоди* (А. Серова, Інший вид, 2010, 81); *Балькон [балкон] — навіть найменший — не варто закладати непотребом, тоді він здатен перетворитися на пляц, на оазу, на альвеолу насолоди життям: пити там вечірній чай, ранкову каву, іноді навіть ночувати, багато говорити* (Т. Прохасько, Так, але..., 2021, 44). | ірон. — *І це, звичайно, не дивно — з такою дружиною, — із неприхованою насолодою говорила Уляна. — Твоя дружина — абсолютна нікчема і нікудишня мати* (С. Андрухович, Амадока, 2020, 121). || Ласкаве, ніжне звертання до дівчини, молодої жінки. *Мила Олюнько, привіт з полонини! Чи дужа?! .. Доброї тобі години, ніжнотіла вроднице, днино моєї ночі, провіднице путів моїх, насолодо моєї муки!* (М. Дочинець, Світован. Штудії під небесним шатром, 2014, 154); *Знову брязнув кормовий люк, Володимир збіг трапом й весело обійняв Олену рукою за талію. — Ну що, серце моє, насолодо очей моїх, красо невимовна й чарівносте неймовірна! Кави ще одну чашку наллеш?* (Р. Радутний, Важка чоловіча робота, 2012, 501—502). || у знач. виг. Уживається для вираження захоплення, радості, зачарування, піднесення. *Увесь мигтючи силою, він накинув на себе світлий одяг святковий та накрив сміливу голову шапкою із срібним поблиском.. О насолодо, бути, нарешті, самим на весь широкий, глухий сад!* (Катря Гриневичева, Шестикрилець, 2004, 5).

У запропонованій статті укладено тлумачення значення слова **насолода**, у граматичній зоні наведено флексію кличного відмінка однини, семантичну зону доповнено двома підзначеннями з відповідними цитатами.

Отже, у тлумачному словнику активного типу має бути відображена комунікативно-прагматична властивість слів — здатність виконувати функцію звертання. Така функція притаманна словам на позначення істот. З огляду на завдання словника наводити вокативні форми найпоширеніших персоніфікованих предметів, явищ, абстрактних понять докладнішому опрацюванню підлягають семантична, граматична, ілюстративна зони словникових статей слів — назв неістот. Вивчення функціонування абстрактних іменників, а саме лексем-назв на позначення емоцій *радість, гнів, доброта* і *насолода* на широкій ілюстративній базі Генерального регіонально анотованого корпусу української мови засвідчило їхню здатність утворювати вокативні форми, а щодо слова *радість* також підтвердило тривалість активного вживання вокативної форми *радосте*.

На підставі аналізу дефініцій лексем-назв у спеціальних і загальномовних словниках, функціонування в текстах різних стилів, сполучувальних можливостей, контекстного оточення укладено семантичну зону словникових статей лексем-назв емоцій, доповнено граматичну зону наведенням флексії кличного відмінка, відповідно розширено ілюстративну частину. У запропонованому лексикографічному моделюванні статті на лексему-назву *насолода* відображено комунікативно-прагматичну маркованість реєстрового слова, що відповідає завданням активного тлумачного словника української мови бути довідковим джерелом у сучасному мововжитку.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ГРАК — М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко, А. Лукашевський та ін. (2017—2025). *Генеральний регіонально анований корпус української мови*. Київ — Львів — Єна. <https://surl.li/amvntj> (дата звернення: 10.08.2025).

ПЕ — Психологічна енциклопедія. *Платформа «Український психологічний ХАБ»*. <https://surl.li/zjqwan> (дата звернення: 22.09.2025).

СЕП — Словник емоцій та почуттів. *Сайт «Довідник цікавих фактів та корисних знань»*. <https://surl.li/avthax> (дата звернення: 15.09.2025).

СЗП — Квас О., Бандура Г. (2010). *Словник для навчальної дисципліни «Загальна психологія»*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ. <https://surl.li/vechuk> (дата звернення: 15.09.2025).

СПТ — Словник психологічних термінів. *Сайт Національного фармацевтичного університету*. <https://surl.li/rhnuso> (дата звернення: 17.09.2025).

СПТП — Буган Ю.В., Уруський В.І. (2001). *Словник психолого-педагогічних термінів і понять*. Тернопіль: Астон. <https://surl.li/lcafzj> (дата звернення: 07.10.2025).

ССЕ — Тофтун М.Г. (2014). *Сучасний словник з етики*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. <https://surl.lu/bobtve> (дата звернення: 18.09.2025).

СУМ — *Словник української мови: в 11 т.* (1970—1980). Київ: Наукова думка.

СУМД — *Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2 кн.* (2017). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

СУМ-20 — *Словник української мови: у 20 т.* (2010—). Київ: Український мовно-інформаційний фонд. <https://surl.li/tvdree> (дата звернення: 15.09.2025).

СУМЖ — Жайворонок В.В. (ред.). (2016). *Словник української мови*. Київ: Видавничий центр «Просвіта».

ТС — Мацко Л.А., Прищак М.Д. (2009). Термінологічний словник. *Основи психології та педагогіки* (с. 125—157). Вінниця: ВНТУ. <https://surl.lu/dkuncb> (дата звернення: 10.12.2025).

УП — *Український правопис*. (2019). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

Брицын В.М., Рахилина Е.В., Резникова Т.И., Яворская Г.М. (ред.). (2009). *Концепт боль в типологическом освещении*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Вихованець І.Р. (1987). *Система відмінків української мови*. Київ: Наукова думка.

Вихованець І.Р. (2007). Звертання. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. (ред.), *Українська мова. Енциклопедія* (с. 208). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.

Гіряк О.Г. (2019). Емоція гніву у сучасній емотивній лексиці: теоретичний аспект. *Львівський філологічний часопис*, 5, 30—34. <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2019-5-5>

Голіченко М.О. (2018). *Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українському художньому та політичному дискурсах* [дис. ... канд. філол. наук]. Київ. <https://surl.li/kxarty> (дата звернення: 02.09.2025).

Городенська К.Г. (1991). *Деривація синтаксичних одиниць*. Київ: Наукова думка.

Данилюк Н.О. (2011). Семантико-стилістичні особливості народнописаних звертань. *Українська мова*, 4, 32—39.

Дарчук Н.П. (2025). Автоматичний аналіз емоційного забарвлення українськомовного тексту. Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк (ред.), *Мови і мовознавство у ХХІ столітті: нові явища — нові завдання. До 85-ліття від дня народження доктора*

- філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко (с. 53—74). Київ: Інститут української мови НАН України. <https://surl.lt/yiilom> (дата звернення: 15.12.2025).
- Єрмоленко С.І. (2019). Вплив персоніфікації на вокатив (на матеріалі сучасної української прози). *Південний архів (філологічні науки)*, LXXVIII, 14—18. <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2019-78-2>
- Загнітко А.П. (2001). *Теоретична граматики сучасної української мови. Синтаксис*. Донецьк: ДонНУ.
- Залужна О., Колісник Д. (2024). Лінгвемоціологія як міждисциплінарна наука: генеза, еволюція, основні концепції. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 78 (1), 228—235. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-32>
- Карпіловська Є.А. (2023). Українське мовомислення початку ХХІ ст. та його моделювання в активному тлумачному словнику. *Лексикографічна парадигма ХХІ ст.: теорія і методологія. До 100-ліття від дня народження Леоніда Сидоровича Паламарчука* (с. 404—421). Київ: Інститут української мови НАН України.
- Кислюк Л.П. (2023). Відображення словотвірної варіантності лексики в тлумачному словнику активного типу. *Лексикографічна парадигма ХХІ ст.: теорія і методологія. До 100-ліття від дня народження Леоніда Сидоровича Паламарчука* (с. 422—435). Київ: Інститут української мови НАН України.
- Козирева З.Г. (2023). До питання моделювання іменника в «Словнику української мови» в 4 т. (АСУМ). *Лексикографічний бюлетень*, 32, 134—198.
- Космеда Т.А. (2000). *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка.
- Космеда Т.А., Халіман О.В. (2011). «Граматики оцінки» як актуальна проблема сучасного мовознавства. *Лінгвістичні студії*, 22, 17—23. <https://surl.li/jhfbm> (дата звернення: 05.09.2025).
- Кучмак К.І. (2022). Особливості вживання флексій вокатива в українських власних назвах водних об'єктів першої відміни. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, 203, 42—47. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2022-203-6>
- Мовчун Л.В. (2023). Розвиток української лексикографічної традиції: від словника живої мови до тлумачного словника активного типу. *Лексикографічна парадигма ХХІ ст.: теорія і методологія. До 100-ліття від дня народження Леоніда Сидоровича Паламарчука* (с. 446—461). Київ: Інститут української мови НАН України.
- Ніколаєнко Л.І. (2016). До питання теоретичних основ семантичного опису емотивної лексики. *Система і структура східнослов'янських мов*, 10, 50—58.
- Ніколаєнко Л.І. (2021). *Репрезентація емоцій заздрості і співчуття в польській, російській та українській мовах: семантико-когнітивний і лінгвоаксіологічний виміри*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бурого. <https://surl.li/pmwnmc> (дата звернення: 07.09.2025).
- Селігей П.О. (2001). Внутрішня форма назв емоцій в українській мові. *Мовознавство*, 1, 24—33.
- Скаб М.С. (2002). *Граматики апеляції в українській мові*. Чернівці: Місто.
- Сліпецька В.Д. (2015). Вербалізація негативних емоцій: тенденція формування нового мовленнєвого стандарту. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки. Мовознавство*, 3, 250—255. <https://surl.li/vubeur> (дата звернення: 15.10.2025).
- Сліпецька В.Д. (2016). Олександр Потебня і лінгвістика емоцій. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Філологія»*, 74, 39—42. <https://surl.lt/zqylhc> (дата звернення: 27.08.2025).
- Сніжко Н.В. (2022). Концепції новітніх тлумачних словників української мови та проблеми металексикографії. *Українська мова*, 3, 3—24. <https://doi.org/10.15407/ukrmoiva2022.03.003>
- Старовойт Ю.Л. (2015). Про унікальність і багатство кличного відмінка української мови (у порівнянні з вокативом інших мов). *Вісник Донецького університету*.

- Серія Б. Гуманітарні науки, 1—2, 272—277. <https://surl.it/uepuhg> (дата звернення: 07.09.2025).
- Тараненко О.О. (2007). Активний словник. В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. (ред.), *Українська мова. Енциклопедія* (с. 13—14). Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.
- Тищенко О.М. (2024). Моделювання семантичної структури словникової статті в активній лексикографії. *Українська мова*, 3, 3—27. <https://doi.org/10.15407/ukrmoiva2024.03.003>
- Турчак О.М. (2020). Вокатив як елемент українського мовленнєвого етикету (особливості та тенденції в межах новітнього комунікативного дискурсу). *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*, 2 (20), 237—243. <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2020-2-20-25>
- Ципердюк О.Д. (2020). Особливості функціонування кличного відмінка в проповідях Григорія Хомишина. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, 31, 4—1, 136—141. <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/25>
- Цільмак О.М. (ред.). (2024). *Психологія емоцій та почуттів*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». <https://surl.li/pcsiwd> (дата звернення: 10.09.2025).
- Шах К., Коваль Л. (2021). Проблема вербалізації емоцій у науковому дискурсі. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 41 (3), 140—145. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-3-21>
- Ясакова Н. (2019). Лексикографічний опис функційного багатства особових займенникових слів (на прикладі опозиції ти — ви). *Лінгвістичні студії*, 37, 33—38. <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2019.37.5>

Статтю отримано 13.01.2026

Статтю схвалено 19.03.2026

Статтю опубліковано 08.04.2026

REFERENCES

- Britsyn, V.M., Rahilina, E.V., Reznikova, T.I., & Javorskaja, G.M. (Eds.). (2009). *Concept of "Pain" in Typological Coverage*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Russian).
- Danyliuk, N.O. (2011). Semantic and stylistic features of folk songs. *Ukrainian language*, 4, 32—39 (in Ukrainian).
- Darchuk, N.P. (2025). Automatic analysis of the emotional coloring of Ukrainian-language text. Ye.A. Karpilovska, L.P. Kysliuk (Eds.), *Languages and linguistics in the 21st century: new phenomena — new challenges. To the 85th anniversary of the birth of Doctor of Philological Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine Nina Fedorivna Klymenko* (pp. 53—74). Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. Retrieved December 15, 2025 from <https://surl.it/yiilom> (in Ukrainian).
- Golichenko, M.O. (2018). *Communicative and Pragmatic Functions of Vocative Sentences in Ukrainian Artistic and Political discourses* [Dis. ... Cand. Philol. of Science]. Kyiv. Retrieved September 02, 2025 from <https://surl.li/kxapty> (in Ukrainian).
- Hirniak, O.H. (2019). The emotion of anger in modern emotive vocabulary: theoretical aspect. *Lviv Philological Journal*, 5, 30—34. <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2019-5-5> (in Ukrainian).
- Horodenska, K.H. (1991). *Derivation of Syntactic Units*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Karpilovska, Ye.A. (2023). Ukrainian movement since the beginning of the 21st century, and its model in the active explanatory dictionary. *Lexicographic paradigm of the 21st century: theory and methodology. To the 100th anniversary of the birth of Leonid Sydorovych Palamarchuk* (pp. 404—421). Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy (in Ukrainian).

- Kosmeda, T.A. (2000). *Axiological aspects of pragmatics: formation and development of the category of evaluation*. Lviv: LNU im. Ivana Franka (in Ukrainian).
- Kosmeda, T.A., & Haliman, O.V. (2011). "The Grammar of Evaluation" as a Topical Problem of Modern Linguistics. *Linguistic Studies*, 22, 17–23. Retrieved September 05, 2025 from <https://jlingst.donnu.edu.ua/index> (in Ukrainian).
- Kozyreva, Z.H. (2023). Regarding the issue of noun modeling in the "Dictionary of the Ukrainian Language" in 4 vol. (ASUM). *Lexicographical Bulletin*, 32, 134–198 (in Ukrainian).
- Kuchmak, K.I. (2022). Features of the use of vocative inflections in ukrainian proper names of water bodies of the first declination. *Research bulletin. Series: Philological sciences*, 203, 42–47. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2022-203-6> (in Ukrainian).
- Kysliuk, L.P. (2023). Representation of word variants of vocabulary in the Explanatory dictionary of the active type. *Lexicographic paradigm of the 21st century: theory and methodology. To the 100th anniversary of the birth of Leonid Sydorovych Palamarchuk* (pp. 422–435). Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Movchun, L.V. (2023). The development of the Ukrainian lexicographic tradition: from the dictionary of the living language to the explanatory dictionary of the active type. *Lexicographic paradigm of the 21st century: theory and methodology. To the 100th anniversary of the birth of Leonid Sydorovych Palamarchuk* (pp. 446–461). Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Nikolaienko, L.I. (2016). On theoretical foundations of semantic description of emotive lexis. *The System and Structure of East Slavic Languages*, 10, 50–58 (in Ukrainian).
- Nikolaienko, L.I. (2021). *Representation of the Emotions of Envy and Compassion in Polish, Russian, and Ukrainian Languages: Semantic-Cognitive and Linguoaxiological Dimensions*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. Retrieved September 07, 2025 from <https://surl.li/pmwnmc> (in Ukrainian).
- Selihei, P.O. (2001). The internal form of names of emotions in the Ukrainian language. *Movoznavstvo*, 1, 24–33 (in Ukrainian).
- Shakh, K., & Koval, L. (2021). The problem of verbalization of emotions in scientific discourse. *Current Issues of the Humanities*, 41 (3), 140–145. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-3-21> (in Ukrainian).
- Skab, M.S. (2002). *Grammar of an Appeal in Ukrainian language*. Chernivtsi: Misto (in Ukrainian).
- Slipetska, V.D. (2015). The Verbalization of Negative Emotions: A Trend in the Formation of a New Speech Standard. *Research Journal of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series: Philology (Linguistics)*, 3, 250–255. Retrieved October 15, 2025 from <https://surl.li/vubeur> (in Ukrainian).
- Slipetska, V.D. (2016). Oleksandr Potebnya and Linguistics of Emotions. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series "Philology"*, 74, 39–42. Retrieved August 27, 2025 from <https://surl.lt/zqylhc> (in Ukrainian).
- Snizhko, N.V. (2022). Concepts of the newest explanatory dictionaries of the Ukrainian language and problems of metalexigraphy. *Ukrainian language*, 3, 3–24. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.03.003> (in Ukrainian).
- Starovoit, Yu.L. (2015). On the uniqueness and richness of Ukrainian vocative case (in comparison with the vocative of other languages). *Bulletin of Donetsk National University. Series B. The Humanities*, 1–2, 272–277. Retrieved September 07, 2025 from <https://surl.lt/uepuhg> (in Ukrainian).
- Taranenko, O.O. (2007). The Active dictionary. V.M. Rusanivskiy, O.O. Taranenko, M.P. Ziabliuk et al. (Eds.), *Ukrainian language. Encyclopedia* (pp. 13–14). Kyiv: Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).
- Tsilmak, O.M. (Ed.). (2024). *Psychology of Emotions and Feelings*. Odesa: Vydavnychiy dim "Helvetica". Retrieved September 10, 2025 from <https://surl.li/pcsiwd> (in Ukrainian).

- Tsyperdiuk, O.D. (2020). Peculiarities of the functioning of the vocative in the sermons of Hryhorii Khomyshyn. *Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Social communications*, 31, 4–1, 136–141. <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-1/25> (in Ukrainian).
- Turchak, O.M. (2020). Vocative as an element of Ukrainian speech etiquette (features and trends within modern communicative discourse). *Journal of Alfred Nobel University. Series: Philological Sciences*, 2 (20), 237–243. <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2020-2-20-25> (in Ukrainian).
- Tyshchenko, O.M. (2024). Modeling of the semantic structure of a dictionary article in active lexicography. *Ukrainian language*, 3, 3–27. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.03.003> (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I.R. (1987). *The Case System of the Ukrainian Language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Vykhovanets, I.R. (2007). The address. V.M. Rusanivskiy, O.O. Taranenko, M.P. Ziabliuk et al. (Eds.), *Ukrainian language. Encyclopedia* (p. 208). Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).
- Yasakova, N. (2019). Lexicographic Description of the Functional Wealth of Personal Pronouns (using ти — ви Opposition as an Example). *Linguistic Studies*, 37, 33–38. <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2019.37.5> (in Ukrainian).
- Yermolenko, S.I. (2019). Influence of personification on vocative (on the material of the Modern Ukrainian prose writing). *Southern Archive (philological sciences)*, LXXVIII, 14–18. <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2019-78-2> (in Ukrainian).
- Zahnitko, A.P. (2001). *Theoretical grammar of the Modern Ukrainian. Syntax*. Donetsk: DonNU (in Ukrainian).
- Zaluzhna, O., & Kolisnyk, D. (2024). Linguistics of emotions as an interdisciplinary domain: genesis, evolution, basic concepts. *Current issues of the humanities*, 78 (1), 228–235. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-32> (in Ukrainian).

Received 13.01.2026

Approved 19.03.2026

Published 08.04.2026

*Iryna Samoilo*va, Candidate of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Lexicology,
Lexicography and Structural-Mathematical Linguistics
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy
of Sciences of Ukraine
4 Mykhailo Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: irysamojlova@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4253-0080>

COMMUNICATIVE-PRAGMATIC OFFICIALS OF VOCATIVE ACTIVITY IN THE MODERN LANGUAGE USAGE

The article examines nouns denoting the sphere of emotions with a view to presenting them in the form of the vocative singular in the explanatory dictionary of the Ukrainian language of the active type. One of the main principles of compiling an active dictionary is to provide detailed information about the functioning of words, their combinatory capabilities, and contextual environment. In an active-type dictionary, it is important to reflect the ability of tokens to perform a syntactic function. In the articles of the active-type dictionary, it is intended to present the case paradigm in detail, in particular the inflections of the vocative case. The functioning of vocative forms of names of emotions *радість* (joy), *гнів* (anger), *доброта* (kindness) and *насолода* (pleasure) is traced on the illustrative material of the General Regionally Annotated Corpus of the Ukrainian Language. In general, the research

methodology was aimed at finding updated (supplemented, clarified) forms of constructing semantic, grammatical, and illustrative zones in the structure of a dictionary article and lexicographic modeling of the article itself. Based on the analysis of definitions of lexeme-names in specialized and general-language dictionaries, the functioning of different styles in literature, connective possibilities, and contextual environment, the semantic zone of dictionary entries of lexeme-names of emotions was clarified, the grammatical zone was supplemented by indicating the inflection of the vocative case, and the illustrative part was expanded accordingly. The proposed lexicographic modeling of the article on the lexeme-name *насолода* (pleasure) reflects the communicative-pragmatic marking of the register word, which meets the tasks of an active explanatory dictionary of the Ukrainian language to be a reference source in modern language use.

Keywords: *explanatory dictionary of the active type, noun, vocative, vocative case, name of emotion, address.*